

УДК 821.161.1.09

С. В. Наместюк

**Міфопоетика інфернальних образів і мотивів у романах
"Майстер і Маргарита" М. Булгакова та "Перший із перших,
або дорога з Лисої гори" В. Кулікова**

У даній статті розглянуто вплив булгаківської традиції на творчість автора В. Кулікова на прикладі його роману-продовження "Перший із перших, або Дорога з Лисої гори". Проаналізували булгаківську присутність, яка відображається в образах і мотивах роману. Аналізу підлягає весь сонм упирів, відьом, демонів та чортівні, яка відбувається на сторінках вищеназваних творів.

Ключові слова: теорія традиційних структур, роман-продовження, діалог культур, літературний прототип, інфернальний образ і мотив.

В данной статье рассмотрено влияние булгаковской традиции на творчество автора В. Куликова на примере его романа-продолжения "Первый из первых, или Дорога с Лысой горы". Проанализировано булгаковское присутствие, которое отображается в образах и мотивах романа. Анализу подлежит весь сонм упырей, ведьм, демонов и чертовщины, которая происходит на страницах вышеназванных произведений.

Ключевые слова: теория традиционных структур, роман-продолжение, диалог культур, литературный прототип, инфернальный образ и мотив.

The article deals with Bulgakov's influence on the literary tradition of V. Kulikov, with his novel sequel "The first of the first, or the way from the Bald Mountain". We analyzed Bulgakov's presence in V. Kulikov's plots and images. The problem of Bulgakov's tradition requires thorough study. For this, we need to expand the horizons of review of the categories of tradition in Bulgakov and the Bulgakov's traditions of his followers. The point is that to begin to analyze the impact of the great geniuses on the work of Bulgakov deviating from the false perception of him as the author of actually only "The Master and Margarita". This would allow one to understand the impact of his work on the literary process of several decades.

Key words: theory of traditional structures, novel sequel, the dialogue of cultures, literary prototype, infernal image and motive.

Сучасне літературознавство тримає прямий курс на вивчення проблеми діалогу культур. У цьому плані наглядним є порівняльний

аналіз творчості М. Булгакова з особливостями його поетики, яка тісно пов'язана із російською класичною літературою та романом В. Кулікова "Перший із перших, або Дорога з Лисої гори", який дає наглядний приклад наслідування творчості булгаківського генія у вигляді нового продовження шедеврального роману "Майстер і Маргарита". Булгакознавці неодноразово піднімали питання звернення Булгакова до творчості Гоголя. У своїх дослідженнях О. Чудакова знаходить тому прямі докази: "Із письменників надаю перевагу гоголю, на мій погляд, ніхто не може з ним зрівнятися" [5, с. 345–346]. Звичайно, слід зазначити, що творчість Булгакова не віддзеркалюється лишень однією "присутністю" великого генія. Традиції Гоголя в романі "Майстер і Маргарита" охоплюють усі сенсові рівні художнього тексту. Булгаківська інфернальна тема красномовно відображає демонологічну лінію роману Гоголя "Вечори на хуторі біля Диканьки". Маргарита уособлює образ вічно молодого відьми, яка претендує на роль прототипу гоголівської героїні роману "Травнева ніч, або Утоплена", Воланд, разом із витівками його світу навіюють ремінісценції та алюзії комічних походеньок бісів роману "Вечори на хуторі біля Диканьки", а сама постать головного булгаківського демона генетично сходить до роману "Вій". Отже, у творчості Булгакова існує безліч генетично-спорідненого традиційного гоголівського матеріалу. У Булгакова, демонологічна лінія знайшла яскраве відображення у героях воландівської світи та у постаті Маргарити. Булгаков відверто реалізує гоголівські метафори, ставлячи своїх чортів у комічні ситуації і здійснюючи різного виду чортівню. У Кулікова герої набувають сучасних рис: Маргарита Миколаївна по волі автора переходить із паралельної моделі хронотопу у лінійну модель, де вона має здатність одночасного перебування у теперішньому та у минулому, у місцях, де простір являє собою безкінечність, а час не має значення. У сучасному вимірі куліковська Маргарита вирішує власну долю таким чином, що розлучається із своїм кавалером та стає чаклункою задля порятунку героїв роману: "Колдунья из Маргариты Николаевны вышла отменная! Лишь только на стене у входа в один научно-исследовательский институт среди прочих объявлений появился ее рекламный плакат, как очередь у двери под номером 69 выстроилась словно за авансом. И что ж тут удивляться, когда с плаката на приходящих смотрела женщина обворожительнейшей красоты. И как живая! К тому же с добрым взглядом, заглядывающим в душу и душу ласкающим" [2, с. 175]. Вся таж Фріда їй прислуговує, дивовижним чином змінюючи свій вік та зовнішність: "Итак, желающих

попасть на прием к Маргарите Николаевне собралось столько, что прибежал вахтер, зачем-то сидевший у парадной двери, и стал кричать, что всех к чертям разгонит, коль этот базар не прекратится. Тогда из 69-й вышла старушка в черном одеянье с морщинистым-морщинистым лицом и, обратившись к вахтеру, сказала: — , не поминайте черта в суете! Иначе, кто знает, что с вами может приключиться. Вахтер затопал ногами, покраснел и зарычал: — Ты, старая, молчи! Ты знаешь, с кем говоришь?! Я тридцать лет служил, чеканил шаг, стоял правофланговым... — К даме обращаться на "ты"? — брезгливо произнесла старушка подобное хихиканье. — Фу, хам какой! Вам место в конуре... Вахтер вдруг задрожал, задержался и заискрился. Еще мгновение — он стал туманностью светящейся, и тут же залетный сквознячок унес туманность, не оставив следа. Тю-тю вахтер. Гуд бай, май лав, гуд бай! " [2, с. 175–176]. В іншому вимірі, у минулому, Маргарита Миколаївна стане однією з головних дійових осіб. Їй судилося пережити смертельне кохання із Афранієм та змінити долю головних героїв. Автор уможливлює розширення просторово-часових рамок за допомогою пера Майстра. Маргарита потрапляє у минуле та викрадає каблучку Афранія під час підступного та палкого жіночого поцілунку, який став фатальним для серця начальника таємної варти та рятівним для Вар-Раввана. Булгаков не дотримується гоголівських фольклорних уявлень, в яких великі демонічні сили — це тотальне зло. Його помічники Коров'єв та Бегемот досить помічні та нерозривно пов'язані із добром, а відтак, являють собою розсип караючого зло. У Кулікова цим образами відповідає наступна схема прототипів: Коров'єв та Бегемот, які влаштовують у Москві бісівські походеньки та зустрічають Маргариту, гостей на балу та вони відповідають образу Сориноса, який у Кулікова повсякчас супроводжує Даму: "В камине вновь грохнуло, пышно заклубилось, истошно завывло, и вой этот нарастал стремительно, однако, на самой противной ноте вдруг оборвался, и тогда из камина вылетел победоносный собачий лай, а следом, ужаленно, словно догоняя свой лай, вылетел пудель. Размерами с трехмесячного теленка и абсолютнейше черней черного... Гостеприимно указывая на него рукою, мессир обратился к Даме и Кавалеру: — Хочу представить вам моего, а теперь и вашего помощника. Его фамилия... э-э-э... ну, допустим, Соринос... А что, достаточно звучно и без претензий. Друг мой, вы имеете что-нибудь против фамилии Соринос?" [2, с. 5]. Автор обрамляє свого героя гетевським духом, який органічно осучаснює та розширює сучасний образ демона. Таким чином, на

куліковських сторінках, ми виявили як булгаківські, так і гетевські мотиви та своєрідну полеміку трактування зла та демонічних сил.

Мотив зваблювання людей дияволом грошима та вічною молодістю є традиційним та відображає перевірку людей. Цей мотив звучить у романі "Майстер і Маргарита": "Поднимались сотни рук, зрители сквозь бумажки глядели на освещенную сцену и видели самые верные и праведные водяные знаки. Запах тоже не оставлял никаких сомнений: это был ни с чем по прелести не сравнимый запах только что отпечатанных денег. Сперва веселье, а потом изумление охватило весь театр. Всюду гудело слово "червонцы, червонцы", слышались восклицанья "ах, ах!" и веселый смех. Кое-кто уже ползал в проходе, шаря под креслами. Многие стояли на сиденьях, ловя вертлявые, капризные бумажки. На лицах милиции помаленьку стало выражаться недоумение, а артисты без церемонии начали высовываться из кулис. В бельэтаже послышался голос: "Ты чего хватаешь? Это моя! Ко мне летела!" И другой голос: "Да ты не толкайся, я тебя сам так толкну!" И вдруг послышалась плюха. Тотчас в бельэтаже появился шлем милиционера, из бельэтажа кого-то повели. Вообще возбуждение возрастало, и неизвестно, во что бы все это вылилось, если бы Фагот не прекратил денежный дождь, внезапно дунув в воздух [1, с. 68]. У Кулікова мотив грошей осучаснюється та відображається у гострій сатирі над п'яними політиками та над готовністю людей "розірвати свого опонента", задля "тепленького" місця на політичній арені. Як у творчості Булгакова, так і в романах Ручинського та Кулікова можемо знайти мотиви страти. Роман "Майстер і Маргарита" розпочинається із зустрічі з Берліозом та з подальшої страти, яка відбулася як покарання за байдужість до мистецтва та за непоборну жагу до збагачення. В романі "Перший із перших..." страту виконує не Воланд, а Поцелуєв – прототип Азazelло. Він оголошує та виконує вирок над таким же підступним та жадібним Заваркіним. Виходить, сили зла чітко дотримуються останніх слів Воланда: "Я – часть той силы, что вечно хочет зла и вечно совершает благо (Гете "Фауст")". Епіграфом до роману М. Булгакова "Майстер і Маргарита" є слова Мефістофеля (диявола) – одного з персонажів драми Гете "Фауст". Про що ж говорить Мефістофель і яке відношення до історії Майстра і Маргарити мають його слова? Цитатою з "Фауста" М. Булгаков випереджає появу Воланда; він ніби попереджає читача, що нечиста сила в романі займає одне з провідних місць. Слова Мефістофеля повною мірою можна віднести і до булгаківського персонажа –

Воланда (більш того, Мефістофель і Воланд, по суті, є прототипами). "Іноземний консультант" дійсно хоче зла, він носій зла за своєю природою, а його колір у романі – чорний. Однак властиво йому і певне благородство, чесність; і часом, свідомо чи несвідомо, він робить добрі вчинки (або вчинки, що приносять користь). Булгаківські сили зла карають людей за найогидніші їх недоліки. Поцелуєв в романі В. Кулікова супроводжує Дикообразцева та займається організацією містичного фестивалю та фатальних для нього зустрічей із Девелішом Імпом. Містична постать булгаківського Воланда та його національності досить часто трактують як чергову вказівку на гетевський шедевр. А автор роману "Перший із перших...", маскує диявола під личиною американського мецената Девеліша Імпа. Цікавим є ім'я цього персонажу з точки зору мовознавства. В англійській мові, слово *devil* означає диявол, а суфікс *-ish* найчастіше утворює прикметники, які описують ступінь роздратованості. Так, саме його вживання поширене у літературі, де він найчастіше набуває забарвлення стилістичних прийомів, таких як градація, іронія тощо. Подібного значення цей суфікс набуває при поєднанні із іменником. А як відомо, нашого героя звати Девеліш Імп – *Develish Imp*, де Імп означає – чортеня. Таким чином, маємо переклад – диявольське чортеня. В даному випадку відчуваються пейоративні нотки, які мало підходять для опису містичної постаті Воланда. Хоча у подальшому, коли автор описує фізичні якості героя, бачимо булгаківського сатану зі всіма його колоритними рисами. Автор підсилює образ власного Воланда за рахунок наділення його трьома іпостасями (як у всіх головних героїв Кулікова). Кожна з іпостасей з'являється у власному часовому континуумі. Мессир знову являється Кавалерові і Дамі на перших сторінках роману, обдаючи читача легким бризом гетевської містики: "И навстречу взглядам Дамы и Кавалера из камина шагнул некто весь в черном, высокий и в шляпе с павлиньим пером, с надменным профилем и непреклонным взглядом повелителя. – Мое почтение, благороднейшие хозяева этой обители! – начал он поразительным басом, заполнившим своими переливами всю залу. – Надеюсь, вы простите меня великодушно за весь этот шум, гам да вонь. Что поделать, привычка... Гость чуть повел рукою в сторону, и мерзкие запахи испарились, а залу пронзил прохладный аромат ландышей. Белые клубы дыма рассеялись бесследно, птичий гвалт оборвался, как после меткого выстрела. Стоя по-прежнему у камина, гость поинтересовался: – Вы позволите мне войти? Дама направилась к нему с улыбкой и протягивая руку

для поцелуя: – Что за вопрос, мессир? Что за странные церемонии?" [2, с. 3].

Девеліш Імп – цілком відповідає сучасним главам та є яскравим прикладом данини моді. Він американець, виступає спонсором фестивалю, який навіть у сучасному вимірі не припиняє спроб спіймати та знищити Дикообразцева – Вар-Раввана: "Завораживающий бас между тем продолжал рокотать: – ... Чрезвычайно был рад познакомиться с вами лично, дорогой Александр Александрович. Давно я об этом мечтал. Черт знает, с каких времен. И честно признаюсь, не верил, что мы когда-нибудь встретимся с вами лицом к лицу. А уж о том, что общий язык найдем, поймем друг друга и договоримся действовать вместе, даже мечтать не мог, – говорил сэр Девелиш Имп, но губы его при этом не шевелились. И улыбка казалась мертвой. – Ведь наше сотрудничество противоестественно, невозможно в принципе. Я и помыслить о нем не брался. И вот вам, как говорится, здрасьте!. Нет, никогда не понять нам законов, которые управляют подлунным миром. Потому что их, видимо, нет" [2, с. 5]. Чигіз – маніпулює рештою персонажів відповідальних за чіткість задуманого процесу одвічної боротьби добра і зла. Не зважаючи на те, що роман В. Кулікова "Перший із перших, або Дорога з Лисої гори" є продовженням роману "Майстер і Маргарита", ми не можемо стверджувати, що сюжетна лінія твору генетично сходить до шедеврального прототипу. В світі Воланда та Ієшуа немає місця для тимчасовості та завершеності. Її оточує духовний всесвіт без меж та рубежів, у якому життя та смерть злиті воєдино [4, с. 137–140]. Куліков, як і Булгаков, описує демонічний світ або бездоганно гарним, або абсолютно потворним. У Булгаков Гелла постає перед читачем або вкрита трупними плямами, або неземною красунею. Схожу характеристику цій героїні дає і Куліков. В галереї жіночих інфернальних образів наштовхуємося на мотив польоту, який уособлює духовну та фізичну свободу надскладних жіночих літературних портретів. У Кулікова цей мотив зазнає трансформацій. Він додає до мотиву польоту ще й мотив живої та мертвої води. Дамі судилося потрапити в акваріум, який відмежовує статичний потойбічний світ Майстра та Маргарити від простого життя сучасних персонажів. Вона випиває вино, запропоноване слугами Мессира, та робить крок у безкінечність. Булгаківська та Куліковська Маргарита з власної волі стає відьмою, істотою, яка живе на межі двох світів. Політ Маргарити – це звільнення душі, духовне воскресіння, а крок Дами в акваріум є символом очищення та переходу з п'тьми на бік світла.

Неможливо залишити поза увагою ще один мотив, мотив страху та туги, який проходить крізь обидва твори. У двох авторів це не просто страх як фізіологічна реакція організму на небезпеку – це страх-туга. У Булгакова страх-тугу відчують майже усі герої роману – Майстер, Маргарита, Бездомний, Пілат. Схожі відчуття переживають герої куліковського роману: Дикообразцев – Іоанн – Вар-Равван; Анечка Ізмородіна – Анна – Маргарита Миколаївна. Їх тривожні передчуття перегукуються із фатальними знаками долі.

Отже, аналізуючи роман М. Булгакова "Майстер і Маргарита" та В. Кулікова "Перший із перших, або Дорога з Лисої гори", ми прийшли до висновків, що на моральному рівні ці твори пов'язані із темою продажу душі дияволу, мотивом безумства. Майже усі персонажі роману в той чи інший момент відчують себе на межі безумства та їх приймають за божевільних [3, с. 386]. Крім того, неможливо не помітити портретної схожості Воланда та Мессира. Таким чином, вплив традицій М. Булгакова на демонологічну лінію роману В. Кулікова дуже сильний. Це пояснюється неабиякою зацікавленістю Кулікова особистістю та творчістю Булгакова. Ми виявили перегукування образів (Воланд – Мессир – Девеліш Імп – Чигіз – Маргарита – Анечка Ізмородіна – Анна та спільні персонажі гоголівської інфернальної братії). Крім того, виявлено перегукування мотивів (мотив диявольських грошей, мотив безумства, мотив польоту, води та страху-туги). В. Куліков долає булгаківські погляди на вічність, абсолютне зло та у досить оригінальній манері позиціонує власний світогляд, який нерозривно пов'язаний із світосприйняттям майстра – Булгакова.

Література

1. Булгаков М. А. Мастер и Маргарита / М. А. Булгаков // Булгаков М. А. Романы. – М. : Современник 1987. – 383–748 с.
2. Куликов В. Первый из первых, или Дорога с Лысой горы / В. Куликов // Продолжение романа М. Булгакова "Мастер и Маргарита" – Тверь : Прометей, 1995. – 217 с.
3. Лесскис Г. Путеводитель по роману Михаила Булгакова "Мастер и Маргарита" / Г. Лесскис, К. Атарова. – М. : Радуга, 2007. – 517 с.
4. Малкова Т. Ю. Булгаков и Гоголь: демонические образы и мотивы в романе "Мастер и Маргарита" / Т. Ю. Малкова // Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова : научно-методический журнал. – 2011. – №2. – 137-140 с.
5. Чудакова М. О. Гоголь и Булгаков / М. О. Чудакова // Гоголь: история и современность. – М., 1985. – 298 с.